

kansko ubijanje globoke zgodovinske korenine, temveč tudi to, da medsebojna ubijanja niso edina zgodovinska stvarnost balkanskega sveta. »Zgodovina Balkana« Georgesa Castellana je pričevanje o večstoletni razdeljenosti sveta, ki smo mu bili do nedavnega zavezani tudi Slovenci, a hkrati tudi pričevanje o svetu, ki je v preteklosti že iskal in deloma našel pot k strpnejšemu sožitju in preseganju protislovij, čeprav le na ravni najbolj vsakdanjih človeških kontaktov.

Peter Vodopivec

Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu. Ptuj : Pokrajinski muzej Ptuj, 1992. 189 strani.

Sodelavci Pokrajinskega muzeja na Ptujtu so se lotili muzejskega projekta, ki daleč presega lokalni značaj. Muzejske zbirke na Ptujskem gradu, ki so nastale iz bogate zapuščine plemiške družine Herberstein, so vedno pritegovale pozornost obiskovalcev. Z uresničitvijo celovitega prikaza ptujskih »turquerij« pa je prišla do izraza kreativnost in sposobnost ptujskih muzealcev. Kustodinji Marjeti Ciglencečki je s pritegnitvijo številnih domačih in tujih sodelavcev, med katerimi so bili ugledni strokovnjaki iz Avstrije (Graz, Dunaj, Celovec) in Slovenije (Ljubljana, Ptuj, Maribor), uspelo v sodobni muzejski postavitvi predstaviti eno najdragocenejših zbirk podob oseb z Jutrovega in eksotičnih dežel (Afrike, Amerike). Do te razstave se ni veliko vedelo o njenem izvoru ne o njenem pomenu. Od zunanjih sodelavcev je še posebno zaslužen celovski umetnostni zgodovinar in turkolog dr. Maksimilian Grothaus, ki je razvozljal več ugank te zbirke in serijo ohranjenih 47 oljnih slik spoznal za največjo ohranjeno evropsko zbirko »truerij«. Razstavni projekt je upošteval zgodovinsko ozadje njenega nastanka. Ta razstava je doslej največja razstava Ptujškega muzeja, s katero muzej dokončno prekinja otroštvo in dozoreva v kulturno ustanovo, ki z javnostjo komunicira preko svojih razstavnih projektov. Razstava je bila odprta od 15. aprila do 15. decembra 1992 in je bila zelo odmevna (preko 60.000 obiskovalcev!).

Ob razstavi je izšel bogat razstavni katalog, ki ni samo vodnik po razstavi, ampak so v prvem delu objavljene bogato dokumentirane razprave, ki pojasnjujejo mnoga vprašanja, povezana z razstavljenimi eksponati, in opozarjajo razmere v času, v katerem so nastale »turquerije«. Ker bo publikacija, ki je izšla v slovenskem in nemškem jeziku, preživela razstavo in po vsebini predstavlja bogat prispevek k poznavanju »turškega obdobja« v slovenskih deželah, jo je vredno predstaviti.

Markus Köhbach (Dunaj) razpravlja v svojem prispevku o Evropi in osmanski ekspanziji. V uvodu opozarja na dva primera, literarnega (»Pronasticatio« astrologa Johannesa Lichtenbergerja, natisnjeno 1488 v Strassburgu) in ikonografskega (votivna podoba iz osemdesetih let 15. stoletja na južni strani graške stolnice), ki dokazujeta, da so si Evropejci v poznem srednjem veku predstavljali Osmane v metafizičnih dimenzijah. Avtor zelo zgoščeno z zanimivimi razmišljanji razlaga posamezne pojave, ki se navezujejo na razvoj osmanske države od njenih začetkov do propada. Posebej poudarja, da je bil strah pred Turki v Evropi globoko zakoreninjen, kar je Osmanom v psihološkem smislu pomagalo tudi v času, ko je njihova moč že upadala. Svoj prispevek zaključuje z ugotovitvijo, da sta bili Osmansko cesarstvo in habsburška monarhija stoletja nasprotnici v boju za prevlado in južni Evropi. Zdi se kot ironija, da sta obe mnogonacionalni državi v času čezmerne nacionalizma propadli druga ob drugi kot zaveznici v prvi svetovni vojni.

Ignacij Voje (Ljubljana) daje v razpravi izčrpen kronološki pregled turških vpadov v 15. in 16. stoletju na Štajersko in še posebej na ptujsko področje. Opozarja tudi na posledice vpadov, ki so še posebej vidne na Ptujškem polju, kjer so se naselili begunci – uskoki iz balkanskih predelov. V dokaz navaja predvsem rodbinske priimke in posebnosti dialektov.

Ker je bil Ptuj nekakšna predstraža Štajerske, je bil ptujski grad postopoma preurejen v močan fortifikacijski objekt. O posameznih fazah gradnje in utrjevanja, ki so jih prevzeli italijanski gradbeniki, v 17. stoletju pa znameniti avstrijski vojni arhitekt Martin Stier, razpravlja Marjeta Ciglencečki (Ptuj).

Dva odlična avstrijska strokovnjaka za poznavanje življenja v habsburški monarhiji Markus Reisenleitner in Karl Vocelka (Dunaj) sta prispevala zanimivo razpravo o plemiški kulturi in plemiškem življenju v zgodnjem novem veku. Njuna razprava predstavlja podlago za razumevanje nastanka »turquerij« na Ptujskem gradu. Brez poznavanja mentalitete in navad avstrijskega plemstva, kateremu so pripadali tudi plemiči na slovenskih telh, in pozneje njihovega odnosa do Osmanskega cesarstva in razmer na Balkanu bi bila razstava o tej ptujski znamenitosti težje razumljiva.

Konkretno o plemiških družinah, ki naj bi bile povezane z nastankom in hranitvijo dragocene zbirke »turquerij«, razpravlja Marjeta Ciglencečki (Ptuj). Ugotavlja, da je razstavljena zbirka povezana s plemiškima rodbinama Leslie in Herberstein ter z njihovimi gradovi Ptuj, Vurberg in Hrastovec. Zelo podrobno daje opise gradov, njihove opreme in končno tudi njihove usode. Edino Ptujski grad se je ohranil v prvotnem stanju. Herbersteini, ki so v 19. stoletju postali lastniki Ptujškega gradu, so prenesli velik del opreme in zbirk iz Vurberga in Hrastovca na Ptujski grad.

Šriši značaj ima razprava, ki jo je napisal Zmago Šmitek (Ljubljana) o percepciji neevropskih kultur na Slovenskem od 17. do prve polovice 19. stoletja. Ugotavlja, da so tudi na slovensko ozemlje začeli v 17. stoletju prodirati tuji vplivi, ki so bili odraz zanimanja za tuje eksotične dežele in kulture. Izrazitejše zanimanje na turško kulturo se je pokazalo šele po dunajski vojni, kajti prav barok je bil dovzeten za uporabljanje turških prizorov in motivov. V 18. stoletju pa so, modo opremljanja bivalnih ambientov s turškimi predmeti zamenjale bolj ali manj uspele predstavitve kitajskih motivov (chinoiserije). Zbirke tujih kultur so posredovali tudi mnogi slovenski misionarji (F. Baraga, I. Knobler).

Na Šmitkovo študijo se navezujeta dva krajša prispevka. Marjan Matjašič (Maribor) opozarja na inventar gradu Žužemberk iz leta 1558, ki so ga sestavili ob smrti lastnika Wolfa Engelberta Auersperga.

Kar petina popisanih predmetov (okrog 190) je namreč turškega izvora (tekstilije, usnjeni predmeti, orožje, konji). Lastnik jih je pridobil z nakupom, darili ali kot plen pri vpadih na turško ozemlje. *Sergej Vrišer* (Maribor) je skušal v prispevku odkriti na slovenskih tleh vpliv Orienta na oblačilno kulturo.

Osrednjo razpravo, vezano na zbirko »turquerji«, je prispeval *Maksimilian Grothaus* (Celovec). Pestrost in tematika upodobitev portretov spravlja raziskovalce v začudenje in dvome. Zato ni čudno, da se tudi avtor sprašuje, iz kakšnih razlogov so bile slike naročene, kdo je bil njihov lastnik in kdo jih je izdelal. S svojevrstno metodo mu je uspelo razvozlati več ugank. Grothaus ugotavlja, da je teh 47 ohranjenih oljnih slik (21 potretnih in 26 celopostavnih) najobsežnejša, v znanosti znana tovrstna zbirka, za katero Grothaus uporablja naziv »turquerije«. Pojem verjetno izvira iz 17. stoletja iz Francije. Znanih je nekaj podobnih zbirk s turško tematiko. Posebej omenja avtor »turquerije« na gradu Greillenstein v spodnjeavstrijskem Waldviertlu in v muzeju v Perchtoldsdorfu pri Dunaju. Mnoge »turquerije« so povezane s potovanji in diplomatskimi misijami in so izraz globokega zanimanja za Orient. V Franciji so npr. takšne zbirke povezane z ekscitičnim sanjaštvom, ki se je širilo od srede 17. stoletja. Takšni tokovi so se v habsburški monarhiji pojavili šele sto let kasneje. Dotlej je v Avstriji prevladovalo izrazito in globoko zakoreninjeno sovraštvo do Orienta. Vendar je lahko tudi sovraštvo določen motiv za etnološko zanimanje. V Avstriji so hoteli vedeti čim več o »dednem sovražniku«.

Vse slike označuje enaka slikarska tehnika (olje na platno), pozornost pa vzbujajo podrobnosti o načinu slikanja. Vse pa kaže, da so bili slikarji Italijani. Glede na tematiko jih je Grothaus razvrstil v tri velike skupine. V prvi so upodobljeni osmanski, tatarski, ruski in poljski dostojanstveniki in vojskovodje. Pozornost pritegnejo tri celopostavne slike, ki upodabljajo nekega visokega osmanskega dostojanstvenika ter janičarja in spahijo, dva predstavnika osmanske vojske, ki so se jih Evropejci tako bali. Druga skupina prikazuje orientalsko oblečene ženske. V tretji skupini so upodobljeni predstavniki ljudstev z vsega sveta (Kitajci, Indijanci, zamorci in orientalci). M. Grothaus se poslužuje posebne metode pri reševanju ugank v zvezi z nastankom in naročnikom zbirke. Ker so mnoge slike nastale na podlagi grafik francoskega slikarja Georgesa de la Chappella (ta umetnik je leta 1643 potoval s francoskim odposlanstvom v Istanbul in tam v podobah zabeležil vtise o tujem in nenavadnem vzhodnjakem svetu), je že v tem našel del odgovora za nastanek zbirke. Poleg tega sta dva portreta opremljena z letnico 1666. Nekatere portretirane osebnosti so povezane z avstrijsko-turško vojno 1663–1664 in mirom, ki je sledil. Zato postavi Grothaus domnevo, da je zbirka nastala po letu 1666. Vse zgoraj opisano ga pripelje v socialno in kulturno okolje, s katerim je povezana zbirka ptujskih »turquerij«. Zato Grothaus izhaja iz predpostavke, z ozirom na zgodovinsko ozadje, da se je naročnik udeležil avstrijsko-turške vojne v letih 1663 in 1664. Imel naj bi opravka tudi z mirovnim pogajanjem v Vasváru in veleposlanstvom na turški dvor v letih 1665–1666, ki ga je vodil grof Valter Leslie (takrat lastnik Ptujkega gradu). Tam naj bi se osebno seznanil s portretiranimi trušskimi dostojanstveniki npr. Safer Gazi Aga ali Quibleli Mustafa Paša. Ko v zgodovini družine Herberstein (v času nastanka slik lastniki gradov Vurberg in Hrastovec, kjer je bila zbirka prvotno postavljena) išče pravo osebnost, naleti na grofa Janeza Jožefa Herbesteina (1630–1692). Izhajal je iz najstarejše glavne družinske veje. Že zgodaj je začel vojaško kariero in se posebej proslavil v vrstah malteškega reda. Bil je tudi poveljujoči general Hrvatske krajine. Janez Jožef Herbestein je sodeloval v avstrijsko-turški vojni leta 1663/64 in se posebej odlikoval v bitki pri Monoštru. Potoval je po sklenitvi miru v Vasváru z veleposlanstvom na Zlati Rog k turškemu sultanu. V delegaciji je bil eden članov »prominentne skupine« in ni imel neke posebne zadolžitve. Vodjo veleposlanstva grofa Lesleja je spremljal kot zasebnik. V Istanbulu se je lahko udeleževal posameznih sprejemov, bil pa je izključen iz diplomatskih razprav. S tega potovanja je napisal več pism očetu, notranjeavstrijskemu namestniku, od katerih so se žal ohranila le štiri (eno z dne 7. XII. 1665 je objavljeno v prevodu). Dokumentirajo potek naporega potovanja, opažanja o tuji kulturi in piščevih predstavah o Turčiji. Janez J. Herberstein je bil sodobnik Valvasorja. Ta ga je spoštoval in občudoval. V četrtem delu »Slave vojvodine Kranjske« natančno opisuje Herbersteinovo poveljevanje v Karlovcu v letih 1683–85. To je čas, ko se je vojaška moč izrazito prevesila v korist cesarske vojske. Zato so oddelki avstrijske vojske redno vdirali na turško ozemlje tudi pod Herbersteinovim poveljstvom, plenili in lovili ljudi ter jih prodajali v sužnost. Janez J. Herberstein je leta 1670 in 1671 z uskoki pomagal zadušiti zaroto hrvaških in ogrskih velikašev pod vodstvom Petra Zrinskega. Herberstein je bil takrat v Karlovcu in je s 4000 vojakih zavel posesti družine Zrinski in jih oplenil. Po družinski tradiciji sodita k takratnemu plenu dve bojni sekiri z vgraviranim grbom Zrinski in črko Z. Obe sekiri sta bili tudi med razstavljenimi eksponati in opisani v katalogu. Iz navedenih in drugih podatkov M. Grothaus zaključuje, da je bil Janez J. Herberstein naročnik slik, ki so ustrezale duhovnemu obzorju plemiča in ki so pričale o njegovih izkušnjah in doživetjih.

Drugi del publikacije je katalog – vodič po razstavi v pravem pomenu besede, ki je tudi zelo poven. Dragocen je opis tistega dela razstave, ki prikazuje diplomatsko aktivnost in poslanstva na turški dvor, v katera so bili vključeni plemiči s slovenskega ozemlja (Jožef Lemberg, Žiga Herberstein idr.). Ta tema je bila doslej zanemarjena v slovenskem zgodovinopisju. Posebno mesto na razstavi in v katalogu je posvečena družini Herberstein. Osrednje mesto ima Žiga Herberstein. Prikazan je na znani celopostavni portretni upodobitvi, oblečen v dragocenem turškem oblačilu (»kaftanu«). Žiga Herberstein je bil rojen v Vipavi, zato ga Slovenci uvrščamo med najznamenitejše može na Kranjskem. Bil je vzor renesančnega plemiča, učen, razgledan, odlikoval se je na bojnem polju in v zahtevnih dvornih službah. Služil je kar štirim cesarjem in se je v zgodovino zapisal kot uspešen diplomat. Veljal je za velikega poznavalca vzhodnih dežel. Najbolj se je proslavil z dvema diplomatskima potovanjema. (1517 in 1526) k moskovskemu knezu Vasiliju II. in na starost napisal znamenito knjigo Moskovski zapiski (slovenski prevod Ludvika Modesta Golie je izšel leta 1951). Cesar Karel V. je leta 1541 poslal Žigo Herbersteina in Nikolaja de Salmu k turškemu sultanu Sulejmanu II. Veličastnemu, ki je taboril pred Budo. Kljub neuspešnim

razgovorom z mogočnim turškim vladarjem je bil Žiga ponosen na dragoceno turško oblačilo, ki ga je dobil od sultana v dar in se je dal upodobiti v njem.

Privlačen je tisti del kataloga, ki opisuje razstavljeno orožje uporabljeno v avstrijsko-turških vojnah (turško in zahodno). Na razstavi je bil predstavljen tudi bogat inventar plemiškega pohištva, ki ga hrani Ptujski muzej in je povezan s časom nastanka »turquerij«. V katalogu so podrobni opisi in slike razstavljenih predmetov. Na koncu publikacije je v barvni reprodukciji predstavljena celotna zbirka razstavljenih slik »turquerij« z ustreznim komentarjem.

Brez dvoma sta razstava in še v večji meri strokovno bogat katalog dosegla svoj namen. Katalog je lično oblikoval in bogato opremil Jaka Marinič. Bralci so obogateni za nova spoznanja o vključevanju plemičev s slovenskega ozemlja v pomembna dogajanja v Evropi. Seznanjeni smo z bogato plemiško dediščino, ki je bila za razstavo uspešno restavrirana. Plemiška dediščina na slovenskem ozemlju je zelo bogata in jo bo treba v bodoče mnogo bolj upoštevati in ohranjati kot doslej, tudi kot del narodnostnega bogastva. Bila pa je na žalost med drugo svetovno vojno, še v večji meri pa po letu 1945, uničevana ali raznašana. Ena redkih izjem je bila Herbersteinova muzejska zbirka (tudi arhiv) na Ptujskem gradu.

Ignacij Voje

Natalie Zemon Davis, *Die wahrhaftige Geschichte von der Wiederkehr des Martin Guerre* (Mit einem Nachwort von Carlo Ginzburg). Frankfurt am Main : 1989. 222 strani.

Zgodovina hvalabogu ne spada med tista področja človeškega delovanja, ki bi kar po tekočem traku producirala enodnevne modrosti, hite oziroma enodnevne junake. Toliko večje pozornosti so zato vredni posamezniki in ideje, ki podobno kot se je to zgodilo avtorici navedenega dela, praktično meteorsko prodrejo v sam vrh teorije zgodovinopisja in hkrati uspejo tudi pri bralstvu. Fenomen Natalie Zemon Davis oziroma njene »zgodovine upanja« (sestavek s tem naslovom mi je bil izhodišče pri pisanju o njeni knjigi) je vreden širše publicitete že zaradi avtorice same – naj mi bo odpuščeno, toda ženske so med »Tukididovimi možmi« precej redke, avtorji, ki na ameriškem tržišču (in seveda tudi na evropskem) uspejo s pisanjem na temelju preverjenih virov in na visokem strokovnem (zgodovinskem) nivoju pa seveda nič manj.

Te karakteristike – strokovna vnema, upoštevanje in primerjanje preštudiranih virov ter nenazadnje pravljen kanček utemeljenih špekulacij, pomešan s stilno dovršenostjo prav gotovo označujejo izjemno osebnost, kakršna N. Z. Davis tudi je. Rodila se je v premožni detroitski židovski družini leta 1928 ter študirala na elitnih univerzah Smith, Ann Arbor in Harvard. Do tod se njena življenjska pot gotovo ne razlikuje od tistega, kar so od dobro vzgojenega dekleta njenega sloja pravzaprav pričakovali. Univerzitetni študij pa je imel zanj tudi drugačen pomen – makartistično preganjanje čarovnic v 50. letih je v njej razburkalo prikrito upornišvo do ustaljenih norm in jo skorajda neizogibno pahnilo v opozicijo sistemu. V letih univerzitetnega študija, ki so v njej dokončno utrdila prepričanje o njenem »poslanstvu« za razkrievanje družbenih odnosov, jo srečamo kot voditeljico marksističnega debatnega krožka in družbeno angažirano študentko (eno izmed seminarskih nalog posveti svoji kasnejši ljubezni – zgodnjekapitalistični francoski družbi). Konfliktomosti se ne izogiba niti v privatnem življenju, kjer najde oporo v svojem možu, matematiku Chandlerju Davisu. Oba z možem zaradi svoje odkrite kljubovalnosti sistemu padeta v nemilost. Chandlerju potem, ko odkloni pričanje pred »Komitejem za protiameriške dejavnosti«, odvzamejo potni list, Natalie pa onemogočijo univerzitetno kariero.

Za mlado zgodovinarico so bili verjetno prav ti dogodki tista »kaplja čez rob«, ki jo je usmerila v raziskovanje vprašanj poslanstva intelektualcev v družbi ter jo še utrdila v prepričanju, da kljub zunanjim pritiskom (v njenem primeru s strani države) za zgodovinarja »prepovedanih tem« ni. Pisanje Natalie Zemon Davis odlikujeta predvsem (podobno kot ostale preroke »nove zgodovine« – Le Goffa in Ginzburga) izrazita osebna/identifikacijska nota ter nagnjenost k pisanju MOŽNEGA, ne pa samo IZVRŠENEGA. (S precej zlobe bi k tej oznaki sodila tudi formulacija: »... in nenazadnje tudi posluš za trenutne potrebe tržišča.«)

N. Z. Davis v svojem pristopu k raziskavi nekega problema – pa naj gre bodisi za vprašanje kostumiranja, preoblačenja (transvestizma) ali pa za bolj »ortodoksno« zgodovinarska vprašanja reguliranja družbenih odnosov, domiselno kombinira »prave pomožne« znanosti (sociologija, filozofija) z bolj »ekso-tičnimi« (vsaj kar se tipičnih zgodovinarjev tiče) – denimo z antropologijo. V svojih razpravah je tako za dobre korak pred svojimi znanstvenimi kolegi (vsaj večino), ki interdisciplinarnost pogosto obravnavajo še vedno le kot teoretičen problem. Vse naštetu, združeno s prefinjenim občutkom za »timing« (se pravi za izbor pravega trenutka za ukvarjanje z določenim problemom) in pravo mero radikalizma – vse to je del legende N. Z. Davis. Najvidnejša dela te profesorice številnih ameriških in kanadskih univerz (Berkeley, Princeton, Toronto) ter predsednice American History Association (1986/87) so: »Humanizem, vladavina norcev in rituali nasilja« (1987), »Ženske in družba na začetku nove dobe«, »Glava v zanki – prošnje za pomilostitev in njihovi pripovedovalci« (oboje izšlo leta 1988), s svojim znanstvenim delom pa si je prislužila tudi šest častnih doktoratov. Ob vsem tem ter svojem javno priznanjem feminizmu pa je N. Z. Davis uspešno rešila tudi dilemo vsake znanstvenice in zaposlene ženske nasploh. Edini smiseln odgovor na zlovesče vprašanje: »Družina ali kariera?«, je po njenem namreč »Oboje«, to pa s svojim zakonom in tremi otroki tudi čudovito potrjuje.

Neprecenljiv prispevek k (za mnoge) prvemu stiku s to izjemno znanstvenico in pronicljivo ter izborno pripovednico sem našel v pesmi, ki ji jo je kot posvetilo v njeni knjigi »Society and culture in early